

УДК 340.132

МЕЖІ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В ЦИВІЛІЗОВАНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

LIMITS ON THE EXERCISE OF THE RIGHTS AND FREEDOMS OF MAN AND CITIZEN IN A CIVILIZED SOCIETY

Федіна Н.В.,

*кандидат юридичних наук, старший викладач
кафедри теорії та історії держави і права,
конституційного та міжнародного права
Львівського державного університету внутрішніх справ*

У статті проаналізовано питання прав і свобод людини та громадянина в цивілізованому суспільстві, де особа стоїть на першому місці серед всіх суспільних цінностей, але не як об'єкт піклування з боку держави, позбавлений самостійності, а як суб'єкт, наділений реальними правами і можливостями. Саме стан справ у сфері прав особи, їх практичної реалізації є тим критерієм, за яким оцінюється рівень демократичного розвитку будь-якої держави і суспільства загалом. Права і свободи людини та громадянина повинні визнаватися і гарантуватися державою в обсязі загальновизнаних міжнародних стандартів.

Ключові слова: права і свободи людини і громадянина, цивілізоване суспільство, суспільні цінності, об'єкт піклування, держава, суб'єкт, міжнародні стандарти.

Постановка проблеми. Межі (обмеження) прав і свобод людини – це сукупність усіх явищ, які окреслюють зміст і обсяг прав і свобод людини. До складу таких явищ можуть входити, зокрема, юридичні норми, встановлені міжнародним чи національним правом. У такому разі певні обмеження (межі) прав і свобод людини є наслідком нормотворчої діяльності міжнародних чи державних органів.

Окремо варто розглянути поняття обмеження прав і свобод людини. Визначаючи їх, можна сформулювати положення про те, що обмеження здійснення прав і свобод людини – це діяльність владних суб'єктів, насам-

перед, компетентних державних органів, по встановленню меж (обмежень) щодо здійснення прав і свобод людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значну увагу проблемам сутності, стану, практичного застосування, удосконалення та перспектив розвитку прав і свобод людини приділяли багато вчених-правників усього світу. Зазначеним питанням присвячено низку дисертацій, навчальних посібників, наукових статей, зокрема, таких вітчизняних авторів, як: Н. Раданович, В. Крижанівський, В. Погорілко, П. Рабинович, Ю. Білас, А. Олійник, Н. Оніщенко, О. Руднева, А. Колодій та ін.

Метою статті є спроба дослідити та розкрити права і свободи людини в цивілізованому суспільстві (які можуть вважатися головною рушійною силою і сутністю всієї історії людства), що нині виражається в боротьбі саме за межі таких прав, насамперед, за юридичне закріплення та юридичну інтерпретацію згаданих меж.

Виклад основного матеріалу дослідження. Права людини – одне з найбільш уживаних понять у сучасному правознавстві, навколо якого і в наш час відбуваються гострі дискусії серед учених. Свобода людини загалом є первинним поняттям у системі прав людини та громадянина. Прийнято розрізняти природні права людини, тобто ті, які пов'язані із самим її існуванням і розвитком, та набуті права, які характеризують в основному соціально-політичний статус людини й громадянина.

Свобода людини як об'єктивна реальність далеко виходить за межі, врегульовані правом, і має свої витoki в системі інших соціальних норм, що панують у демократичному суспільстві. У ширшому значенні свобода характеризує загальний стан людини, її соціальний статус. У вузькому правовому тлумаченні свобода є можливістю людини вчиняти певні конкретні дії в межах, встановлених правом.

К. Маркс писав, що так звані права людини, на відміну від прав громадянина, є ні чим іншим, як правами члена громадянського суспільства. Жодне із прав людини не виходить за ці межі. Тому природно, що громадянське суспільство припускає розмежування прав людини і прав громадянина.

І. Фарбер справедливо зазначав, що між правами людини, громадя-

нина й особи немає абсолютних меж. Основні права людини повинні закріплюватися в конституціях держав, стаючи тим самим правами громадянина і реалізуючись як права особи в правовідносинах [1, с. 13–14].

Коли межі прав є дуже абстрактними, то вони дістають назву прав людини, і вони знаходять своє текстове закріплення в конституція або міжнародних угодах і поширюються навіть на ті держави, які не підписали договори, або діють через імперативність у міжнародному праві.

Н. Горн вважає основною метою прав людини – встановлення обов'язків держави. Права людини, як-от право на життя чи свободу, розуміються широко; Карл Велман описує їх як «пакет прав» із численними корелюючими обов'язками, що не обмежуються повагою до цих прав, але передбачають також активний їх захист.

Права людини, здебільшого, є об'єктивним правом. Однак деякі формально проголошені права людини сформульовані надто широко, на думку Н. Горна, щоб бути правом у власному сенсі. Ст. 28 Загальної декларації прав людини проголошує, що «кожна людина має право на соціальний та міжнародний порятунок, за якого права і свободи, викладені в цій Декларації, можуть бути цілком здійснені». Це загальний принцип політичної етики. Він потребує подальшої деталізації, щоб стати правом. Низка соціальних прав у конституціях чи конвенціях не породжує кореспондуючих суб'єктивних прав індивідів, інші – навпаки.

І моральні, і юридичні норми приписують або забороняють певну поведінку. Проте існують відмінності. Правові норми підтримуються державою, а їх дотримання підкріплюється

юридичними санкціями. Моральні правила, навпаки, не нав'язуються державою. Відповідно до класичної моральної філософії, моральні норми створюються, щоб бути путівником для обрання між добрим і поганим, правильним чи хибним. Моральні рішення кожного індивіда залежать від його свідомості; у різних індивідів вони можуть суттєво змінюватися і відрізняються одне від одного. Проте кожне людське суспільство виробляє загальновизнані моральні принципи і правила, які Г.Л.А. Харт назвав «позитивною мораллю» [2, с. 15–16].

Професор І. Вдовичин переконаний у тому, що свобода набуває реального змісту в суспільстві, яке надає індивіду певні гарантії безпечного існування, запроваджуючи загальнообов'язкове право, що обмежує свавілля як влади, так і особи. Голландський мислитель Г. Гроцій визначає: «Держава ж є досконалий союз вільних людей, укладений заради дотримання права і спільної користі». Отже, Г. Гроцій намагається обґрунтувати природний характер зв'язку між свободою особи і змістом функціонування держави.

На його думку, держава запроваджена для забезпечення суспільного спокою, а отже, вона має певні права щодо особи, тією мірою, в якій це необхідно для втілення змісту існування держави. Держава повинна діяти, виходячи з існування природних прав людини, і власне захист права є одним із завдань утворення і діяльності держави.

На відміну від Г. Гроція, Т. Гоббс був переконаний в абсолютно позитивній ролі держави, яка навіть у деспотичній формі є кращою порівняно зі станом первісної свободи, суть якої, на думку Т. Гоббса, – «війна всіх проти всіх». У природному стані

немає загальної влади і немає закону – «людини людині – вовк». Але люди наділені інстинктом самозбереження, і для миру і безпеки вони відмовляються від своїх природних прав на користь утвореної ними шляхом договору держави. «Поза державою – панування пристрастей, війна, страх, бідність, мерзенність, дикість, у державі – панування розуму, мир, безпека, багатство, благо, взаємодопомога, витонченість, наука, доброзичливість». Згідно з концепцією Т. Гоббса, кожна людина під час утворення держави погоджується відмовитись від власних прав на абсолютну свободу тією мірою, в якій це необхідно для гарантування миру і безпеки, і задовольняється таким ступенем свободи щодо інших людей, який би вона допустила в інших людях стосовно себе. Т. Гоббс однозначно і послідовно виступав за рівність прав, свобод і обов'язків між громадянами. Та щодо взаємовідносин між державою і громадянином такої рівності немає.

На його думку, держава повинна володіти щодо підданих абсолютною владою. Він зазначав, що ті, хто скаржиться на зазначені утиски, не беруть до уваги, що становище людини завжди пов'язане з тією чи іншою незручністю і цю величезні утиски, які може інколи відчувати народ за тієї чи іншої форми правління, заледве чутливі порівняно з тими лихами і жахливими нещастями, «які є супутниками громадянської війни, чи з тим розпашілим станом безвладдя, коли люди не підкоряються законам і не визнають над собою жодної примусової влади, яка стримує їх від грабунку і помсти». Т. Гоббс не конкретизував форму державного устрою, та суверен, на його думку, повинен мати достатньо влади для покарання порушників закону, оголошення війни

й укладення миру, здійснення правосуддя, встановлення законів про власність та інших заходів, необхідних для здійснення завдань держави. Отже, суть урядування зводиться до встановлення і підтримки верховної влади, але не свободи індивіда, як приватної особи.

Ще одна видатна постать – І. Кант, ідеолог правової держави, який ставив свободу людини за основну цінність і водночас визнавав неможливість на раціональних засадах обґрунтувати вищі цінності, які є питанням власного морального вибору людини. Він суттєво обмежив простір для маніпулювання людиною, бо вона наділена свободою і від цього тягаря відповідальності вона не може звільнитись. Вона сама здійснює вибір, приймає рішення. Та сили її необмежені, і забезпечення цієї свободи потребує певних інституційних механізмів. Це може бути здійснено тільки за надання взаємовідносинам між державою й особою правового характеру. Тільки в межах правової держави, де здійснено розподіл влад і панує право, на думку І. Канта, самоволя однієї людини може бути узгоджена і суміщена із самоволею іншої особи із врахуванням вимог всезагального закону свободи. Підкреслюючи важливість суб'єктивної сторони свободи, І. Кант писав: «Всезагальний правовий закон проголошує: чини зовнішньо так, щоб вільне виявлення твоєї сваволі було сумісне зі свободою кожного, згідно із всезагальним законом».

Свобода людини, таким чином, поєднує сферу розуму, який здатен усвідомлювати узалежнення людини від чуттєвого досвіду і не погоджується сприймати себе тільки як емпіричну реальність, водночас – суб'єктивну оцінку реальності надає

індивід. Бути вільним – означає не бути виключно залежним від тих причинних спонук поведінки, які цілковито зумовлюються тілесними бажаннями та їх об'єктами [3, с. 9–10].

Якщо розглядати право з погляду законодавця, бажання носія кореспондуючого права вчинити певну дію припускає різні ступені, або рівні сили, і кожен із цих рівнів може бути представлений, на думку Р. Гібурга, різними конфігураціями обов'язків або правоздатності.

Боротьба за права людини (яка може вважатися головною рушійною силою і сутністю всієї історії людства) нині виражається в боротьбі саме за межі таких прав, насамперед за юридичне закріплення та юридичну інтерпретацію цих меж. Класифікація останніх дозволяє виявити особливості соціальних та інших чинників, від яких безпосередньо залежить правореалізаційна діяльність людини.

Використовуючи різноманітні критерії, можна виділити такі різновиди меж прав людини:

– залежно від онтологічної сутності явища, яке обмежує права людини: природні (біологічні, фізіологічні, екологічні) та соціальні (економічні, політичні, духовно-ідеологічні, спеціально-соціальні, наприклад, права і свободи інших людей);

– за наявністю чи відсутністю залежності від волі суб'єкта: абсолютно об'єктивні (скажімо, певні явища природи), відносно об'єктивні (наприклад, законодавчі обмеження), суб'єктивно-об'єктивні (фізичні потреби людини), суб'єктивні (свідомі самообмеження суб'єкта);

– залежно від ступеня соціальної обґрунтованості: цілком підставні, в основному підставні і недостатньо підставні;

– залежно від політико-юридичного статусу право-обмежуючого суб'єкта: державні (міжнародні, всесвітні, регіональні, міждержавні і внутрішньо-державні) та недержавні, тобто громадські (з аналогічними «підвидами»);

– за обсягом прав людини, стосовно яких установлені певні межі: загальні (що стосуються всіх прав), спеціальні (поширюються на певну групу прав) і виключні (розраховані тільки на одне право);

– залежно від «стосунків» із законодавством або іншими юридичними джерелами: легальні (законні), позалегалі (юридично-нейтральні, «іррелевантні»), антилегальні (проти-законні);

– за видовою належністю державного органу, яким здійснено правообмеження: законодавчі, президентські, управлінські (адміністративні), судові;

– залежно від регулятивної природи юридичного акту, котрим встановлено розглядувані межі: нормативні й казуальні;

– залежно від юридичної сили нормативного акта, в якому визначено межі прав: законні (зокрема й конституційні) і підзаконні (з їх наступним відповідним поділом);

– за характером тривалості (чинності) в часі: постійні та тимчасові (зокрема й надзвичайні);

– за колом осіб, чий права обмежено: спільні, особливі, індивідуальні;

– залежно від стадії юридичного регулювання, на якій відбулося право-обмеження: правотворчі, правозастосувальні, правореалізаційні;

– за ступенем змістової визначеності: цілком визначені (формальні), відносно визначені (зокрема й оціночні);

– залежно від характеру логіко-гносеологічної операції, якою опосередковувалося визначення меж: тлумачні, конкретизаційні, деталізаційні.

В Україні права людини захищає низка установ, відомств і організацій як державних, так і недержавних – громадських. Серед них:

– Уповноважений Верховної Ради України із прав людини, відповідно до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини»;

– Комітет Верховної Ради України із прав людини, національних меншин та міжнаціональних відносин;

– інші комітети Верховної Ради України в частині діяльності по забезпеченню та захисту прав людини (законодавчому забезпеченню правоохоронної діяльності);

– Генеральна прокуратура України, яка, згідно з п. 5 ст. 121 Конституції України, здійснює нагляд за дотриманням прав і свобод людини і громадянина, додержання законів із цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами;

– Міністерство внутрішніх справ України (у частині формування та розвитку внутрішньовідомчого контролю за дотриманням прав людини);

– Інститут адвокатури (інститут надання правової допомоги);

– Міністерство юстиції України (зокрема, Національне бюро по дотриманню Європейської Конвенції з основних прав та свобод людини);

– інші центральні органи виконавчої влади (у частині забезпечення та захисту прав людини);

– громадські правозахисні організації (національні та міжнародні);

- науково-дослідні установи;
- засоби масової інформації;
- суди загальної та спеціальної юрисдикції.

Кожне суспільство мало свої уявлення про справедливість, гідність і повагу. Майже в кожній давній спільноті людей існувала думка, що її провідники повинні правити мудро та водночас керуватися інтересами загального добробуту. Джерелом таких поглядів були заповіді Божі, закони природи, традиції, а часом і політичні рішення, але вони не впливали з розуміння того, що кожна людина наділена правом мати справедливих керівників. У добре впорядкованому суспільстві народ неодмінно користався з того, що його еліта брала на себе певні політичні зобов'язання. Проте в нього не було жодних природних чи політичних прав, які він міг би протиставляти несправедливому керівництву. Століттями тривав процес поступового визнання індивідуальної свободи й обмеження влади уряду [4, с. 6].

Висновки. Отже, розглянувши питання меж здійснення прав і свобод людини та громадянина, можна дійти таких висновків: права людини, на відміну від прав громадянина, є нічим іншим, як правами члена громадянського суспільства. Жодне із прав людини не виходить за ці межі, тому природно, що громадянське суспільство припускає розмежування прав людини і прав громадянина. Отже, між правами людини, громадянина й особи немає абсолютних меж. Основні права людини повинні закріплюватися в конституціях держав, стаючи тим самим правами громадянина і реалізуючись як права особи в правовідносинах.

Конституція України проголосила багато прав і свобод людини та громадянина. Але світ змінюється, поступово суспільні відносини виходять на новий рівень. В Україні на конституційному рівні ще не створено ефективного імплементаційного механізму, потрібного для забезпечення виконання нею своїх міжнародно-правових зобов'язань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні : [монографія] / кол. авторів ; за ред. Н. Оніщенко, О. Зайчука. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка»», 2007. – С. 13–14.
2. Горн Н. Права людини : філософське обґрунтування та юридичний вимір / Н. Горн // Філософія права і загальна теорія права. – № 2/2013. – Ст. 403.
3. Вдовичин І. Новоевропейська доктрина природних прав людини і забезпечення свободи в міжнародно-правових актах / І. Вдовичин // Наше право. – 2013. – № 6. – С. 9–10.
4. Права людини : філософські та загальнотеоретичні проблеми // Філософія права і загальна теорія права. – № 2/2013. – С. 403.

В статье проанализированы вопросы прав и свобод человека и гражданина в цивилизованном обществе, где личность стоит на первом месте среди всех общественных ценностей, но не как объект заботы со стороны государства, лишенный самостоятельности, а как субъект, наделенный реальными правами и возможностями. Именно состояние дел в сфере прав человека, их практической реализации является тем критерием, по которому оценивается уровень демократического развития любого государства и общества в целом. Права и свободы человека и гражданина должны признаваться и гарантироваться государством в объеме общепризнанных международных стандартов.

Ключевые слова: права и свободы человека и гражданина, цивилизованное общество, общественные ценности, объект опеки, государство, субъект, международные стандарты.

The article analyzes the questions of the rights and freedoms of man and citizen in a civilized society, where the personality is in first place among all social values, but not as an object of care from the state, deprived of independence, and as a subject, endowed with real rights and opportunities. It is the state of Affairs in the field of human rights, their practical implementation is the criterion used to assess the level of democratic development of any state and society as a whole. The rights and freedoms of man and citizen are recognized and guaranteed by the state in the amount of internationally recognized standards.

Key words: rights and freedoms of man and citizen, civil society, social values, facility care, government, entity, international standards.
